

A magyar és horvát irodalmi kapcsolatok kutatása csaknem hatvan éven át

Lőkös István: *Zbogom, Zagrebe – Isten veled, Zágráb. Horvátországi emlékeim*

Nap Kiadó, 2022

Lőkös István irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi tanár, az MTA doktora és Irodalomtudományi Bizottságának tagja, valamint a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja. A Horvát Írószövetség háromszor tüntette ki: 1997-ben *A horvát irodalom története* című munkájáért, 2008-ban Marko Marulić három kisepikai művének a *Zsuzsánna, Jeruzsálem városának panasza és az Imádság a török ellen fordításáért*, 2011-ben a *Pristupi Gjalskom* című monográfiájáért. 2002-ben elnyerte a horvát kultúrának a világban történő terjesztéséért alapított Ina-díjat. 2018-ban pedig a Horvát Köztársaság elnöke Lőkös Istvánnak adományozta a Horvát Hajnalcsillag Érdemrendet Marko Marulić képmásával. 2022-ben a délszláv és a magyar irodalom kapcsolatait szorosabbra fűző állhatatos tevékenységéért a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti díjában, a Cs. Szabó László-díjban részesült.

Legújabb könyve a *Zbogom, Zagrebe – Isten veled, Zágráb*, alcíme *Horvátországi emlékeim*, mintegy elmeséli, megindokolja a fent említett kitüntetések elnyerését. A cím utal a könyv műfajára is. Emlékiratról van szó, amely a szerző 1962-ben kezdődő és 2018-ban befejeződő hosszabb-rövidebb ideig tartó horvátországi tartózkodásait, utazásait veszi számba. Az emlékirat epikai műfaj, melynek szerzője az általa is átélte, esetenként történelmi értékű eseményekről számol be, vállalva ezek szubjektív szemléletét. Ebben különbözik a történetírástól, habár az gyakran forrásként használja, de külön kell választani

nunk az önéletrajztól is, mert elsősorban a közélet eseményeinek bemutatására helyezi a hangsúlyt. Írója olyan társadalmi és kulturális eseményeket jegyez le, amelyben maga is részt vett, ezen eseményekben részt vevő személyekről ír, ezért ebben az átmenetnek is tekinthető műfajban elkerülhetetlen a személyes vélemény vagy emlékek megjelenése. Amint azonban elkezdjük olvasni, azt tapasztaljuk, hogy a mű gyakran áttöri az emlékirat kereteit, hiszen az önéletrajzi elemek állandóan jelen vannak a háttérben. A könyv másik jellemzőjét sem szabad szem elől tévesztenünk, az elején ugyanis nem kis mértékben uralkodnak az útleírás jellegzetességei. Mindkét műfaj tulajdonságai valószínűleg a szerző (napló)feljegyzéseinek köszönhetően egységbe ötvöződnek, részletes és pontos képet adva az elmúlt csaknem hatvan év történéseiről. Az önéletrajz, az emlékirat, a napló, sőt az útleírás is olyan műfaj, amely a közelmúltban még az irodalmi műfajok peremvidékére szorult, manapság azonban fokozatos érdeklődésre tarthat számot, így Lőkös István könyve is.

A könyv tíz rövidebb-hosszabb fejezetből áll, időrendben követve egymást. Az első fejezetben, melynek címe azonos a könyvével, a rövid bevezetőben Lőkös István a könyv megírásának kiváltó okáról tudósít bennünket. A *Zágrábi irodalmi beszélgetések* meghívója ez, mely meghívásnak kora és egészségi állapota miatt nem tehetett eleget. A meghívó következményeként elindult az emlékezés folyamata, melynek eredménye az emlékirat.

A könyv azzal indul, hogy a fiatal szlavista 1962. augusztus 1-jén kezdődő jugoszláviai nyelvi kurzusra pályázott, el is nyerte, az utazási előkészületeket követően vonatba ült, és megérkezett Zarába (Zadar). Mindez rövid, ám élvezetes beszámolóként jelenik meg, idézve a korabeli magyar viszonyokat, a külföldre utazás akkori körülményeit. Még inkább érdekes magának az utazásnak, a tanfolyam eseményeinek, helyszíneinek, résztvevőinek, a kirándulásoknak, majd a Zarából Zágrába történő utazásnak a leírása. A nyelvi kurzus folytatásaként a résztvevők Zágrában az akkor újonnan épült, nyugati luxust képviselő Hotel Internationalban kaptak szállodai elhelyezést, ami ugyancsak jelentős teret kap a leírásban. A külföldi szlavisták számára a zágrábi bölcsészkar épületében folytatódott az előadások, amelyekből nemcsak az esemény és előadók kilétét tudjuk meg, hanem rövid tájékoztatást is az előadásokról, sőt betekintést a horvát nyelv hangsúlyának, nemkülönben a nyelvjárások kérdéseibe is. Jó alkalom ez arra is, hogy kitérjen a „horvátszerb”, illetve „szerbhorvát” nyelv kérdésére is. A szerző az első horvátországi tartózkodás alatt több szakmai ismeretségre tett szert, sokukkal egy életre szóló barátságot kötött. Mondhatnánk, szinte megalapozta szlavista jövőjét. Személyesen is megismerkedett Miroslav Krležával és Sinkó Ervinnel, akikkel már előzőleg is váltott levelet.

A szerző a második fejezetben a következő, 1965-ben tett horvátországi utazás emlékeinek nyomába ered. 1965-ben feleségével és barátaikkal indultak útnak egy régi Skodával. A három hétre tervezett út első állomása Zágráb volt, az ekkorra már szokásossá vált ebédrel Krleža társaságában. Ezután Fiuméba vették útjukat, majd Zengg (Senj) érintése után Zára következett, ahol a Švelec-házaspárral elköltött hangulatos vacsora leírását olvashatjuk Jakša Ravlič, a Horvát Matica akkori elnökének társaságában. Már itt megfigyelhetjük a szerző beszámolóinak jellegzetességeit. Megismerkedik a horvát irodalmi

élet egy-egy alakjával, vagy találkozik régebben megismert kollégájával, barátjával, aki a szerző kroatista pályáján újabb kutatási lehetőségekre hívja fel a figyelmet. Kiváló alkalom ez arra, hogy ismertesse az illető munkásságát, rámutasson az esetleges magyar irodalmi kapcsolatokra, és előre vetítse a szerző jövőendő kutatásait az illető javasolta téren. Jakša Ravlič esetében értesülünk annak Ivan Gundulićról szóló tanulmányairól, a szerző a horvát barokk képviselőjét Németh László *Híd a Dráván* című esszéje által mutatja be, végül következik a szerző további kroatista sorsát meghatározó pillanat, amikor Jakša Ravlič professzor felkéri egy Ivan Mažuranić témájú nemzetközi konferencián való részvételre. Ezután folytatódik az utazás leírása, Sebenico (Šibenik), Trau (Trogir) Spalato (Split), majd Raguza (Dubrovnik) mindenek előtt magyar emlékeinek ismertetésével, de nem maradnak el az itineráriumok felsorolta horvát látnivalók leírásai sem. Megállapíthatjuk, hogy nagy hangsúlyt kapnak a horvát irodalom olyan szerzőinek vagy műveinek bemutatásai, amelyek a magyar-horvát közös kultúrára utalnak. Ezen művekből gyakran idéz a szerző részleteket, többnyire saját fordításában. A könyv leírásai azonban nemcsak a művészetek fennkölt légköréből származnak, hanem a mindennapi élet apró eseményeit is felvillantják. Attól kezdve, hogy elérik-e úti céljukat a jó öreg Skodával, a szállásadók bemutatásán keresztül a mediterrán konyha ételeinek, sőt a kávé törökösen főzött módjának a leírásáig. Így kerül a könyvbe az a mozzanat is, amikor furcsa hangot hallva azt hitték, az autójuk hagyta őket cserben, kiszállva azonban a Szabó Lőrinc megénekelte kabócák zenéjében gyönyörködhetnek, idézve a költő *Dalmácia tücskeihez* című versét. Bosznián keresztül indultak hazafelé. Mosztárban a Régi híd kapcsán megtudjuk, hogy a fiatalok már akkor is fejest ugráltak a híd alatt folyó Neretva vizébe, továbbá egy idős úr idézte megható eseményt az életéből, amikor 1914-ben a buda-

pesti bosnyák ezred katonájaként a frontra indulva a pályaudvaron „mindenféle földi jót tartalmazó” csomagot kapott útravalóul egy ismeretlen pesti hölgytől. Szarajevót nemcsak a Baščaršija, a dzsámik vagy a nagy háborút megelőző események színhelyeként és Gavriilo Princip lábnyma miatt jegyzi fel a szerző, hanem megemlíti egy házaspárt is, ahol a férj sarajevói muszlim, a feleség Szabadka környéki, de már húsz éve Boszniában élő magyar asszony, akinek hiányzik a beszélgetés az anyanyelvén. Megismerjük a boszniai fazék (bosanski lonac) nevű étel készítésének módját is. Belgrádba érve a közös múlt történelmi eseményeihez kapcsolódó helyszínek után Veljko Petrovićot, a zombori születésű, magyarul anyanyelvi szinten beszélő, a Tökölyánumban tanuló és így a magyar irodalmi életet jól ismerő szerb íróat látogatták meg. Ez is olyan esemény, amelyen keresztül bemutatja Veljko Petrović szerb íróat és véleményét a magyar irodalom jelenségeiről. A társaság útja ezután a bácskai Pacsérra vezetett, Lőkös felesége egykori levelező barátnőjének szüleihöz. Ezeknek az első utazásoknak a benyomásai sok részletre kiterjedtek, ám mint maga a szerző is több ízben hangsúlyozza, igencsak felszínesek, ami nem is csoda, akkor még a szocializmus mutatta jólét mögött rejlő problémák a külföldiek számára nem voltak láthatók.

Az 1966/67-es akadémiai év kezdetén elnyert ösztöndíj biztosította öt hónapos tanulmányúttól kezdődően módosulnak az eseményekről írt beszámolók. A következő fejezetekben egy-két kirándulást kivéve elmaradnak az útleírásra jellemző tájrajzok, helyettük a zágrábi lakosság képe jelenik meg. A szerző tartózkodásának célja meghatározza a horvát társadalmi közeget, amelyben napról napra megfordul: az értelmiségiek körét. Eddig ismerős kollégái és barátai Kruno Pranjic és Alksandar Šljivaric mellett a már említett Ivan Mažuranić témájú nemzetközi konferencián megismerkedett Đuro Novalić-tyal, az azt követő kiránduláson Dobriša

Cesarić és Josip Pupačić költőkkel. Általuk, valamint Krleža által újabb ismerősökre, barátokra tett szert, így Marin Franičević költő barátságára is. Mentora, Milan Ratković, a régi horvát irodalom professzora is több segítőkész személyiséghez irányította, mint a könyvtáros Nikica Rainer vagy Matko Peić művészettörténész, aki Vladimir Filakovac festővel ismertette össze. Velük és általuk újabb barátságok jöhettek létre. A szerző eközben nem tétlenkedett, cikkei, recenziói a horvát irodalom képviselőiről, pl. Šime Vučetić esszéjéről ajánlólevéllel váltak Slavko Mihalić és Zvonimir Golob költőkhöz és folyóirat-szerkesztőkhöz Lőkös további írásainak megjelenését segítő. E fejezetek igen intim részleteit képezik a Krleža társaságában töltött esték és beszélgetések megörökítései. A vacsora a Franičević házaspárnál, látogatása Šime Vučetićnél, beszélgetései Matko Peić-tyel mind-mind újabb alkalmat adtak kutatási témák megbeszélésére, ugyanakkor betekintést nyújtanak a zágrábiak mindennapjaiba. Nemkülönben azok a leírások, amelyek a szerző lakásadóinak életvitelét ábrázolják. Karácsony közeledtével csaknem Krležáék otthonában töltötte a szentestét is. Ezt azonban épp háziasszonyának korábbi meghívás miatt nem fogadhatta el. A Krležához karácsony esti hangulatát Gerner Eliza zombori születésű, zágrábi, horvát, alkalmakként magyar és német nyelven is játszó színész nő visszaemlékezései alapján idézi a könyv. Mivel a tanulmányút egyik célja a Krleža-életmű magyarságképének kutatása volt, a célkitűzésnek megfelelően a tanulmányút végére megjelent Lőkös első horvát nyelvű tanulmánya *Miroslav Krleža u Mađarskoj* (Miroslav Krleža Magyarországon) címmel. Néhány héttel hazaindulása előtt értesült arról, hogy egy értelmiségiekből álló csoport benyújtotta a Horvát Szabornak *A horvát irodalmi nyelv elnevezéséről és helyzetéről szóló kiáltványt*. Lőkös István részese volt e történelmi pillanatnak, de nemcsak ennek, hanem az ezt követő szankciónak is.

Az öt évvel előbbi, szinte idillikus benyomások után kezd kibontakozni előtte a jugoszláviai szocializmus valódi képe. Még az öt hónapos tanulmányút részeként, de külön fejezetet szentel az Irodalom- és Színháztudományi Intézet munkatársainak, bemutatva igazgatóját Dragutin Tadijanović költőt, Slavko Batušić drámatörténészt, Dubravko Jelčić irodalomtörténészt és Ivan Meden fordítót, akivel jó barátságba került, továbbá a még első horvátországi tartózkodás alkalmával megismert Marijan Matkovićot, a *Forum* folyóirat szerkesztőjét.

Lőkös 1971 áprilisában, a Horvát Tavasz kezdetén érkezett újabb, három hónapos kutatói munkára Zágrádba, éppen Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf, a Wesselényi-féle összeesküvés horvát vezetői kivégzésének háromszázadik évfordulójának napján. A szerző nemcsak a tömeg forrongó hangulatát tárja elénk, hanem bemutatja az egykori összeesküvés szereplőit is, külön hangsúlyozva Zrínyi Péter feleségének, Zrínyi Ilona anyjának, Frangepán Katalinnak a szerepét, sőt irodalmi munkásságának rövid összefoglalására is kitér. A zágrábi események leírása hű képet fest a horvát történelem e fontos napjairól, az emberek hangulatáról, amit az is bizonyít, hogy egyesek, a horvát célok hasonlósága alapján, 1956-ot említik. A szerző az emberek magyarok iránti viszonyának változását is észreveszi. Megjegyzí, hogy egy neves irodalomtörténész, ekkor a „mi magyarjainkról” beszél, míg 1967-ben az illirizmus kori horvát-magyar viszonyokról szólva nem épp baráti hangnemben emlegette őket. Lőkös István figyelemmel kísérte és leírta a politikai események alakulását, de közben nem feledkezett meg kutatási feladatáról sem: a *Krleža életmű kutatása – különös tekintettel a csak Zágráiban hozzáférhető forrásokra*. Mivel gyakran volt vendége a horvát íróknak, úgy látta, kutatásai és beszélgetéseik mindinkább arra mutatnak, hogy a *Temtés Terézvárott* Krleža magyarországi élményanyagából építkeznek.

Két év múlva, teljesen váratlanul, Lőkös István újabb kutatói ösztöndíjat nyert el, és újra eljutott Zágrádba. Ekkor a *Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója* című tanulmányra felügyelve a Krleža életmű Ady-recepciójának vizsgálata került érdeklődésének fókuszába. Krleža eleinte tiltakozott Lőkös észrevétele miatt, mert azt hitte, Ady-epigonnak véli, de erről szó sem volt, a kutató csak bizonyos versek hatását vélte látni a horvát költő egyes műveiben, és később ilyen szempontból próbálta magyarázni a Kerempuhballadák bizonyos jellemzőit is. Következő találkozásuk tíz évre rá esett, ám akkor még nem sejtették, hogy ez volt az utolsó. Lőkös István minden alkalommal magyarul beszélt Krležával, mert vendéglátója ezt kérte. Évtizedeken át tapasztalta a horvát írófejedelem erős kötődését a magyar kultúrához. Ha Krležának voltak is bántó vagy megalázó élményei hadapródi iskolai kiképzése idején, idővel ezek enyhültek, a magyar nyelv iránti ragaszkodása azonban megmaradt. Maga Krleža idézi kortársát, Vlado Čerinát: „Soha egyetlen horvát nyelvtől sort sem írtál le annyira melegséggel, mint ama magyarokról szólókat.”

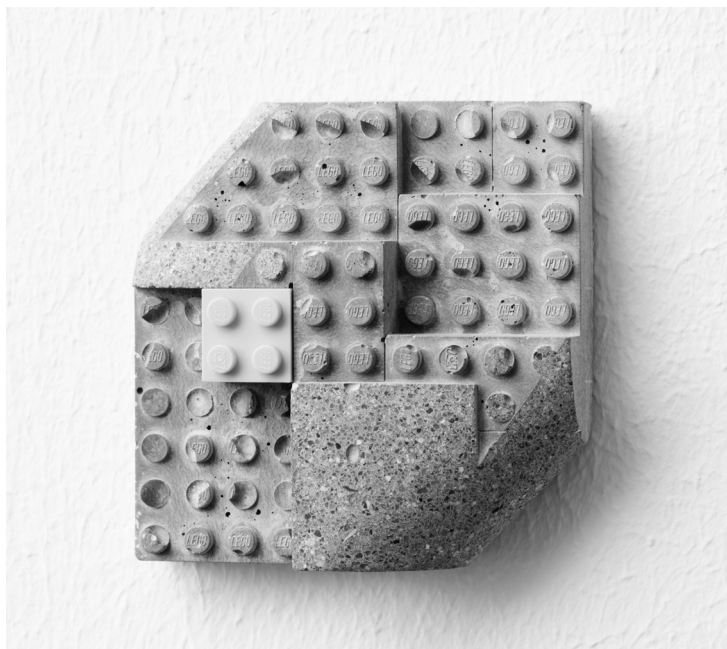
A Krleža után című fejezet egyfajta öszszegzés. Számba veszi az elmúlt évek alatti horvát irodalom és a horvát-magyar irodalmi kapcsolatok kutatásának eredményeit, továbbá Marko Marulić *Judit* című eposzának, ezt követően pedig három kisepikai művének a *Zsuzsánna*, a *Jeruzsálem városának panasza* és az *Imádság török ellen* magyar fordítását. Végül egy visszatekintésféle keretében felsorolja horvátországi kitüntetéseit és vendégtanári működését a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékén, mindezt olyan sorrendben, mintha a vendégtanári tevékenység is kitüntetés volna, és ez nem is áll messze a valóságtól. Oktatói munkájával azonban ő tüntette ki a Tanszéket, amit hallgatóinak szeretete és jó tanulmányi előmenetele bizonyít. Mind a mai napig szívesen emlékeznek rá.

Lőkös István csaknem hatvan éve foglalkozik a délszláv, elsősorban a horvát irodalom kutatásával, könyvében Zágrábban töltött irodalmi kutatásaira emlékezik vissza. A útleírásszerű benyomások jegyzésének, a horvát kultúrának és jeles képviselőinek, továbbá a horvát ember minden napjainak, végül a horvát történelem utóbbi fontos eseményeinek bemutatása által színes képet látat az elmúlt ötven év Horvátországról. A könyv további kortörténeti,

irodalomtörténeti és imagológiai kutatások forrásául szolgálhat. Emellett színes, élvezetes olvasmány minden olvasó számára, hiszen az irodalom iránt érdeklődőknek alapos ismereteket nyújt, mindannyiunk számára pedig már csak azért is tanulságos, mert megmutatja, hogy egy szótárral, nyelvtankönyvvel és Krleža *Hrvatski bog Mars* című novelláskötetével indulva hogyan jutott el a csillagokig, vagyis a Horvát Tudományos Akadémia tagságáig.

Ćurković-Major Franciska

Farkas-Pap Éva: Mit építsünk IV., 2019

ĆURKOVIĆ-MAJOR FRANCISKA (1948) irodalomtörténész. Topolyán született. A Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Kara Hungarológia Tanszékének nyugalmazott docense. Legutóbbi könyve: *Horvát motívumok a magyar irodalomban* (Zágráb, 2022, Zágráb Város Magyar Kisebbségi Tanácsa).